

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/1/105-111>

Beszédessé tett regényhagyomány

S. Varga Pál: *Fejezetek a 19. század második felének magyar regénytörténetéből*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2024.

A 2020 márciusi Covid-lezárások miatt egyik napról a másikra ellehetetlenült az egyetemi jelenléti oktatás is. Az oktatók kezdtek, amihez tudtak: volt, aki hamar sajátta tette a sokunk meglepetésére már létező E-learninget, mások online meetingeket szerveztek, megint mások segédanyagokkal, feladatlapokkal terheltek túl a hallgatók e-mail fiókjait. Viszont egészen biztos, hogy csak kevesen választották S. Varga Pál megoldását, aki hétről hétre megírta és elküldte tanítványainak az éppen

esedékes tantermi előadásainak az anyagát. S. Varga egyetemi oktatói munkájának lezárásaként, utolsó alkalommal tartotta a 19. század második felének magyar irodalmát tárgyaló előadást: egyfelől tehát szomorú, hogy ilyen kurtán-furcsán kellett lezárulnia egy több évtizedes előadói munkának; másfelől viszont a balszerencsés eseménynek köszönhetően még évtizedekig támogatja majd a korszak regényirodalmának oktatását az így megszülető tankönyv, amely 2024-ben nyerte el a

végző formáját, s a Debreceni Irodalom- és Kultúratudományi Tankönyvek sorozat hatodik köteteként került publikálásra.

Az öt 19. századi magyar regény átfogó elemzését (és egy regénytörténeti bevezetőt) tartalmazó jegyzet persze közel sem csak egy pillanatnyi oktatói megszállottság eredménye – kellett hozzá a szerző egyedi tanári habitusa is. Szűkebb körökben jól ismert, hogy S. Varga Pál kiterjedt kutatásai, intézményvezetői és akadémiai kötelezettségei mellett rendkívül felkészülten és felelősségteljesen végezte oktatói munkáját is: „a leglelkiismeretesebb tanár” – írja róla Debreczeni Attila egy születésnapi köszöntőben –, „aki nem megy be órára anélkül, hogy akár század-jára ne olvasta volna el a leghosszabb Jókai-regényt is”. S tényleg, S. Varga minden évben, minden egyes

előadásra készültek az elejétől a végéig újraolvasta a 19. századi magyar nagyregényeket (s persze minden mást is): így hosszú-hosszú időn keresztül érlelődött, újabb és újabb szempontokat felvéve formálódott anyagában, módszertanában az öt 19. századi regényklasszikus irodalomtörténeti pozicionálása és interpretációja, mely végül az elkészült jegyzet törzsanyagává vált.

S. Varga szaktudományos munkájának kontextusában is fontos eredmény a regénytörténeti tankönyv elkészülte. Bár a szerző imponáló mélységű és kiterjedésű irodalomtörténeti munkássága az egész hosszú 19. századot átöleli, csak relatíve „későn”, pályája utolsó harmadában kezdett rendszeresen publikálni prózai művekről. S. Varga máig meghatározó történeti konstrukcióját alkotta meg a 19. századi magyar lírának (*A gondviselés híttől a vitalizmusig: A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felében*, 1994); hatalmas 19. századi irodalmi és kritikai szövegtörzset feldolgozva szála az a nemzetről szóló korabeli diskurzusok eltérő narratíváit (*A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, 2005); Madáchról, Aranyról, Kölcseyről publikált jelentős könyveket, tanulmányokat – s mindezek csak a tudományos pályája legjelentősebb eredményei. Kutatói és oktatói fókuszában persze mindvégig ott volt a korszak regénykorpusza is, s ez az érdeklődés az elmúlt

bő évtizedben egyre több publikációban is megmutatkozott: a *Mikszáth „tudásregényei”* (Tiszatáj, 2011/11) című tanulmánya komoly mérföldköve lett a Mikszáth-értésnek, fontos elemzést írt a *Beszterce ostromáról* (Irodalomismeret, 2016/1), vagy az általa nagy becsben tartott Kemény Zsigmond két regényéről (Studia Litteraria, 2014/3–4) – s persze ne felejtkezzünk el jóval korábbi, az eposz és regény őrsekváltásáról szóló, árnyalt prózaszemléletet demonstráló írásáról (Hitel, 1999/7) sem. A tankönyv markáns szakmai és módszertani koncepcióba gyúrva mutatja fel S. Vargának a regény műfajáról és a 19. századi regényirodalomról alkotott nézeteit: csak sajnálni lehet, hogy a megírás körülményei, valamint a jegyzet műfajának pragmatikussága miatt csak a legnagyobb írók (Kemény, Jókai, Mikszáth) nagyregényeiről született elemzés, a hosszú 19. század magyar prózatörténeti elbeszélése (benne a novellisztika alakulásával) nem készíthetett el. S még egy utolsó vonás a szerző tudományos profiljához: S. Varga irodalomtörténeti habitusát és írásmódját nagyon széles filozófiai, antropológiai és hermeneutikai tájékozódás egyedíti, amely nagyobb ívű munkáit ugyanúgy áthatja, mint a rövidebb lélegzetvételű írásait, s gyakran tér vissza a fogalmi-szemléleti alapok újbóli tisztázásához. Az irodalmi szöveget tehát nemcsak nyelvi-poétikai létében, irodalomtörténeti/filológiai kontextusában vizsgálja, hanem az emberi élet tágabb összefüggésrendszerében

betöltött szerepére is folytonosan rákérdez: hogyan jön létre, hogyan kommunikál, hogyan reprezentál társadalmi, politikai, lélektani jelenségeket egy-egy irodalmi mű? Ez a szemlélet és fókusz szerencsés módon (s finoman transzformálva) a jegyzet szöveginterpretációiban is érvényesül.

Egy irodalomtörténeti tankönyv bírálatakor két szempontot érdemes szem előtt tartani. Egyfelől nem lehet eltekinteni a jegyzetben tárgyalt jelenségek, interpretációk szaktudományos megalapozottságának a kritériumaitól; másfelől viszont a tankönyvelbeszélésnek hatékonyan kell kommunikálnia a megcélzott olvasóközönség (a hallgatók) felé: ez nem vázaltszerűséget, „lebutítást” jelent, hanem a téma precíz kijelölését, tömör, jól tanulható kifejtéseket, logikusan követhető gondolatmenetet, érthető fogalmi/szemléleti kapaszkodók megalkotását és egy olyan reflexív párbeszéd kezdeményezését, amely bevonja a gondolkodás folyamatába olvasóját. S. Varga jegyzetének legnagyobb erénye, hogy mindkét szempontnak maximálisan megfelel: a korszak regénytörténeti konstrukciója, jellegadó műfajok (történelmi regény, irányregény) történeti poétikája, valamilyeni regényinterpretáció a szaktudományosság mércéjét követve beszélődik el, miközben a szerző példás tudatossággal alakítja ki a tankönyvelbeszélés egyedi beszédmódját, kommunikációját és módszertani felépítését. Két regény esetében is

megtehetette volna (*Beszterce ost-roma, Özvegy és leánya*), hogy korábban publikált tudományos interpretációit rövidítve újrahangolja – ám ebből nem született volna jól elsajátítható tananyag. Ehelyett S. Varga egy olyan következetes szakmai nyelvhasználatot és szisztematikus értelmezői szempontrendszert dolgozott ki, amely egyfelől folyamatosan benne tart a teremtett világ történéseiben, figuráinak életében (a gyakran kárhozott tematikus olvasás módszerét is meggyőző módon mozgósítva); másfelől pedig újrakreálja az olvasás reflexív folyamatát is, újabb és újabb értelmezői kapaszkodókat kínálva fel a tanulóknak. Így lesz egyszerre szuggesztív és értelmezői aktivitást kiváltó, ugyanakkor szakmailag precíz, a szövegek narratopoétikájára, irodalomtörténeti pozicionálására is kiválóan ügyelő mind az öt szöveginterpretáció.

Ennek a szervesen kimunkált „tankönyvi” nyelvhasználatnak és szemléletnek különös bravúrja, ahogyan S. Varga Pál antropológiai/filozófiai elgondolásainak távlata feloldódik („megszüntette megőrződik”) az elemzések gondolatmenetében. Például a „humán modell” (11, 33–34), a „displacement” (17, 60–62), az „internalizáció”/„interiorizáció” (19–21, 28) stb. értelmezéseket végigkísérő vezérfogalmak egy-egy lényegre törő meghatározás után az elemzésekbe íródva válnak érthetővé; az interpretációk poétikai/fogalmi megalapozását pedig egy kiváló regénytörténeti áttekintés (*Be-*

vezetés – szempontok a modern regény műfajának kialakulásához) végzi el, amely az antikvitástól kezdve beszél el a műfaj alakulástörténetét, beleértve a magyar regény kezdeteinek a tárgyalását a 19. század közepéig. A bevezető fejezet (amely magában foglalja számos európai regényklasszikus rövid leírását is) egyfelől kifejezetten hiánypótló munka, hiszen a regény szemléleti és kultúrtörténeti hátterét szakszerűen összegző írás nagyon kevés érhető el magyar nyelven. Másfelől az itt kifejtett és tisztázott történeti, poétikai kapaszkodók hozzájárulnak a magyar regényértelmezés koncepciójának az alapvázát is. A 18. és 19. századi „modern” regény léte szorosan összefonódik a modernitás kibontakozásával: poétikája, kommunikációs stratégiái, befogadása szervesül a korszak dinamikus átalakuló társadalmi folyamataiba, mindennapi életébe, s egyszerre leképezi és értelmezi a közgondolkodásban, az emberfelfogásban, a nyilvánosságban stb. beálló gyökeres változásokat. A modern regény a „jelenkori életre irányíthatta a figyelmet” – hangsúlyozza S. Varga, teremtett hőseit pedig a „mindennapi világukban jeleníthette meg, [...] felszámolva távol-ságukat a befogadótól” (11). Ezért értelmezhető a török hódoltság korabeli Erdély világát újrateremtő *Özvegy és leánya* „a modern személyiség születését” (72) elbeszélő regényként, s így kerülhet fókuszpontra a „modern individualizmus paradoxona” (44) *Az arany ember* te-

remtett történéseiben. A polgári/kapitalista világban Timár Mihály már saját kivételes képességeinek köszönhetően, önjelétől érvényesülhet; viszont éppen az anyagi-társadalmi felemelkedését segítő képességek (furfang, vállalkozói tehetség stb.) vezetnek „személyisége torzulásához”, majd magánéleti kudarcaihoz (45, 47–51).

Részletes ismertetés helyett a továbbiakban az egyes regényelemzések néhány jellegadó tendenciájára mutatok rá. A Jókai-regények interpretációjának például két lényeges (oktatásban is hasznosuló) szakmai hozadéka van.

Egyfelől S. Varga rendkívül célratorően írja le a szövegek teremtett világait létesítő poétikai folyamatot (egyben cáfolva a „valóságot” fantáziaképeivel elrajzoló Jókai-képet). E szerint a „dúsítás” stratégiája – csodának/véletlenszerűnek tűnő cselekményelemek beiktatása; átlagemberi képességeket felülmúló jellemek felléptetése stb. – ugyanúgy központi szerepet játszik társadalmi, történelmi, politikai, lélektani stb. jelenségek színrevitelében, mint „a valószínű alakok, helyszínek, történelmileg hiteles, ismert események, realisztikus életképek” (30) sorát színre vivő „hitelesítés” eljárása. Az *Egy magyar nábob* imaginációja valóban „egy élettelibb, intenzívebb világot teremt” (30), tele különleges alakokkal és eseményekkel (lásd a két Kárpáthy figuráját, az oksági cselekményszerveződést felfüggesztő színházi csatát vagy a Chataquélá-epizódot, Mayer Fanni élettörténetét

stb.), ám ezek a „fiktív” komponensek legalább annyira közreműködnek a reformkori magyar társadalom gyökeres változásának árnyalt reprezentációjában, mint például Széchenyi István vagy Wesselényi Miklós felbukkanása/megszólaltatása a központi hős, Szentirmay Rudolf társaságában.

Másfelől S. Varga interpretációi határozottan cáfolják azt a sokáig meghatározó recepciós sémát is, amely elavult romantikus prózaként tárgyalja a Jókai-korpuszt. Jókai írásművészete ugyanis már „realizmus *utáni*” próza (55), nyomatékossítja S. Varga: „Jókai bizonyos romantikus előfeltevéseket a realizmus kritikájaként érvényesített” (107), írásai tehát inkább a realista írásmód, társadalmi és lélektani reprezentáció kudarcaira adott tudatos válaszként olvashatók. „A valóság több, mélyebb, gazdagabb, mint ahogyan azt a tények, a tényeken alapuló tapasztalatok és a valószínűség – s ezzel együtt a realista írói módszer – mutatja” (55): Timár Mihály életalakulása is tele van különleges kalandokkal, szélsőséges lelki történésekkel, ugyanakkor személyiségfejlődése nagyon is komplex módon mutatja be a modernitás korabeli ember kihívásait.

Az *Özveggy és leánya* interpretációjának keretét az európai és magyar történelmi regény poétikai és kultúr-történeti aspektusainak leírása teremti meg, a műfaj-történeti kontextualizálás azonban itt is a modern ember antropológiai kérdéseire fókuszáló interpretációt készít elő: S.

Varga kiválóan demonstrálja, hogy a (realizmus tapasztalatára is reflektáló) Jókai-féle románcos regény, valamint a Kemény-féle realista regény mennyiben hasonló és eltérő aspektusait mutatja fel ugyanannak a jelenségnek. „Az *Özvegy és leánya* című regényben az emberi személyiség átalakulásának kritikus szakasza tárul elénk” – írja S. Varga, részletesen kibontva, hogy a vallási elemek és a hagyományos identitásminták érvényvesztésének, a kényszerű individualizációnak a modernitáskori jelenségei és következményei hogyan reprezentálódnak a regény 17. századi teremtett világának történeteiben.

A tankönyv utolsó két fejezetében Mikszáth Kálmán két regénye kerül fókuszba: a bevezető vagy átvezető részek emellett a Mikszáth-életmű főbb csomópontjait is bemutatják (rövid mintaelemzést kapunk például *A beszélő köntösről*, az *Új Zrínyiaszról*, a *Gavallérokról* is), egyben szakszerű, a Mikszáth-értés új eredményeit közvetítő leírását adják – az immár a romantika és a realizmus *utáni*, a modernség határpontján születő – Mikszáth-prózapoétikának. Itt is a modernitásjelenségek reprezentációjára irányuló figyelem szervezi az interpretációk menetét, de a Jókai- és Kemény-elemzésekhez képest áthelyeződnek a gondolati súlypontok. „Mikszáthot [...] nem a modern egyéniség és a sorsát meghatározó (ugyancsak modern) társadalmi átalakulások érdeklik, hanem [...] a felbomlóban lévő archaikus közösségek és a modern világ

közt kibontakozó konfliktus” (119). *A Beszterce ostroma* ennek szellemében lesz a „múltvesztés regénye” (94.) S. Varga interpretációjában, amely a Don Quijote-i attribútumokkal felruházott főhőse, Pongrácz István különös élettörténetén keresztül demonstrálja a mintaadó történelmi múlt kiüresedését, a „veszendőbe menő hagyományos értékrend” (104) negatív következményét a modernitáskori ember életében. A *Szent Péter esernyőjében* pedig „emberi tudás nem racionális dimenziói” (108) kerülnek mérlegre, melyek teljesen leértékelődtek a modern kritikai gondolkodásban: a hiedelmek, vallási képzetek, pletykák közösségeteremtő funkciójára mutat rá S. Varga szerint a regény, miközben „egy közösség (naiv) valóságképét a modern ember (kritikai) szemléletével szembesíti” (109).

Az egyetemi hallgatók számára egyre nagyobb kihívást jelent a 19. századi magyar nagyregények olvasása és értelmezése, melyek így fokozatosan elveszítik kommunikációképességüket, pedig legalább olyan autentikus válaszokat tartogatnak mai, történő világunk társadalmi, politikai, lélektani jelenségeire, emberi élethelyzeteire, mint amennyire az immár letűnt koruk sajátosságait reprezentálják. S. Varga Pál szakszerű, de jól érthető/tanulható, a regényeket lépésről lépésre megnyitó interpretációi elevenen tartják ennek a jelentős korpusznak a beszédét, annak szellemében, amit a szerző a regényről állít: „a regény olyan rugalmas műfaj, amely nemcsak különböző egyéni

felfogások, de különböző közösségek, társadalmak, nemzetek eltérő tapasztalatainak reprezentációját is lehetővé teszi” (120).

Bényei Péter
irodalomtörténész,
egyetemi docens,
Debreceni Egyetem